

NEKAJ PRVIH VTISOV IZ UGOVIZZE V SEVEROVZHODNI ITALIJI

To šestmesečno raziskovanje med slovensko govorečimi planšarji v Kanalski dolini, ki leži ob avstrijski in jugoslovanski meji, je prvo od treh terenskih raziskav, predvidenih za primerjalno fenomenološko analizo marginalnih kultur v centralni Evropi. Skupaj s kasnejšimi raziskavami na Poljskem in v Sloveniji je ta projekt omogočila postdiplomska štipendija Norveškega raziskovalnega sklada za znanost in humanistiko (NAVF — Projekt št. 12.51.32.037).

Ker poskušam prečistiti in razširiti uporabnost analitičnih spoznanj, do katerih sem prišel med terenskim delom v zahodnih Halozah v Sloveniji, sedaj raziskujemo obrednost (njen izrazni in simbolični vidik) vsakdanjih opravil in dogodkov, ki so potrebni za vzdrževanje družinsko usmerjenih „podjetij“. To so osnovne družbenoekonomske enote v organizaciji tistih prilagoditev, ki so bile izbrane za primerjavo v okviru tega širšega raziskovalnega projekta. Namen te in prihodnjih terenskih raziskav je, s pomočjo terenske etnografije zbrati primerne podatke o organizaciji in izvajanju nalog, ki so značilne za t. i. marginalne prilagoditve. Take prilagoditve so prevladujoč pojav v vsakdanjem življenju.

Pričujoča raziskava poskuša pojasniti izrazite vidike tradicionalnih evropskih prilagoditev, zato je prisiljena nadomestiti natančnejše terensko opazovanje v okviru vzorcev kot so materialna kultura in ruralna sociologija z nekim širšim vidikom. Delo sledi interpretativni teoriji kulture, ki jo je razvil na primer Clifford Geertz v svojih kasnejših delih. Zato je bistvena uporaba tako primarnih kot sekundarnih virov, s katerimi je potrebno pokazati vso kompleksnost širše preteklosti in sedanje sociokulturne realnosti in lokalnega življenja. Čeprav je še prezgodaj za urejanje zapletenih okoliščin planšarske prilagoditve v Kanalski dolini, pa je na tem mestu potrebno nakazati nekaj vidikov lokalne družbe in kulture, ki so vzbudili zanimanje podpisanega antropologa.

I.

Slovsanske jezike govoreči planšarji so bili prvi moderni naseljenci v dolini, ki se sedaj imenuje Kanalska dolina. Tja so prišli okrog leta 600 n. št. Kmalu so bili prisiljeni prilagoditi svoj pastirski način življenja za katerega so potrebna poletna bivališča in zgradbe v bližini visokogorskih pašnikov in travnikov. Ta sprememba je bila posledica velikega pomanjkanja orne zemlje v ozki dolini, pa tudi zgodovinskih nemirov v spodnjem delu doline, ki je bila že od rimskih časov pomemben prehod za tržno blago in vojske (vključno z otomansko) med severno jadransko planoto in večjimi dolinami na severu in vzhodu. V zgodnjem srednjem veku so tu Bamberžani, že tedaj vrhovni gospodarji nad slovenskimi prebivalci te doline, pospeševali naseljevanje nemško govorečih trgovcev in obrtnikov iz severa. Tako so nastajale nove naselbine (Markstaedte), ki so še bolj utesnjevale slovsanske prebivalce, tako da so se v poletnem času selili v visokogorske doline. Do priključitve Italiji leta 1918 je Kanalska dolina (Kanaltal) pripadala Habsburžanom in pozneje Avstroogrski. In v nasprotju s Tirolsko, ki so jo v moderni zgodovini pretresala številna nacionalistično usmerjena gibanja, se med slovensko govorečimi prebivalci doline niso v večji meri pojavljala lokalna politična oziroma vojaška gibanja, ki bi izražala željo po lokalni avtonomiji ali združenju na etnični osnovi.

II.

Do druge svetovne vojne je slovensko govoreče prebivalce doline omejevalo že omenjeno planšarsko prilaganje. Pomembno dopolnilo gospodarstva je bila starodavna pravica vsakega gospodinjstva, ki je dovoljevala poseko določenega števila dreves v obsežnih gozdovih v dolini (servitutne pravice). Kljub temu pa so bili prebivalci vseskozi odvisni od večjih gospodarskih sistemov. Samozadostnost posameznih gospodinjstev je oviralo precej ostro podnebje in veliko pomanjkanje orne zemlje. Sodelovanje pri planšarskih opravilih in sekanju drv v okviru lokalnega gospodarstva in ekologije je bilo mogoče le ob stalni menjalni trgovini in prodaji pastirskih pridelkov, lesa in delovne sile drvarjev.

Čeprav je po drugi svetovni vojni gospodarstvo doline precej zaostajalo za ostalo severovzhodno Italijo, so se gospodarske možnosti zaslužka za slovensko govoreče prebivalstvo zelo povečale in postale bolj raznolike. Posledica tega je bilo vidno upadanje števila slovenskih planšarjev. Danes opazimo, da je vas Ugovizza (slovensko Ukve) obdržala najvišjo stopnjo živinorejsko—pastirske aktivnosti; 35 od približno 120 gospodinjstev še goji živino in uporablja tako privatne kot skupne (servitudne) visokogorske pašnike in travnike.

Ta planšarska prilagoditev daje prebivalcem doline le malo v primerjavi s količino vložnega dela. Topografija pokrajine ostro omejuje mehanizacijo poljedelstva, živinoreje in drvarstva. Kljub temu pa ostaja privrženost temu načinu življenja nenavadno močna. To delno potrjujejo česti, dolgotrajni in grenki spori zaradi dediščine in še posebno zaradi zemljišč v gorah in zemlje, ki še zmeraj ostaja v posesti slovensko govorečih družin. Toda to „razkošje“ ohranjanja planšarskih opravil zahteva udeležbo precejšnjega dela delovne sile pri plačanih opravilih. S tem dopolnjujejo prebivalci svoj pičel zaslužek, ki ga dobijo od tradicionalnih opravil.

III.

Kljub tem umevnim poskusom, da bi slovensko govoreči prebivalci Ukev zadržali nadzor nad surovinami, ki so potrebne za njihovo tradicionalno prilaganje, in kljub neoptimalnemu dobičku pa je zelo težko opaziti v njihovi interakciji nedvoumno identifikacijo teh tradicionalnih opravil s slovensko dediščino ali etnično identiteto. Vendar pa v tej pretežno slovensko govoreči vasi prebivalci uporabljajo materin jezik na cesti in v javnih ustanovah v veliko večji meri kot kje drugje v dolini. Poleg tega pogosta uporaba slovsanskega jezika ob krajevnih slavjih in praznikih privablja nenavadno veliko slovsansko govorečih sogovornikov iz vse doline. Jezik, bistveni medij za izražanje etnične pripadnosti, se tako ohranja, priznavanje te pripadnosti pa je nenavadno redko. Ob vprašanih o narodnosti in etnični identifikaciji se je pokazalo, da informatorji navadno ne razlikujejo teh dveh pojmov; navadno mi postrežejo s tole ali pa podobno puhlico: „Govorimo slovsansko, se raje prišteva mo k Avstrijcem in smo primorani živeti v Italiji.“ Ali pa: „Čeprav govorimo svoj lastni jezik, smo Italijani, ker živimo v Italiji.“ Včasih imajo v navezavi s prvo pripombo slovsansko za inačico nemškega jezika.

Vendar pa v spontanem pogovoru ljudje često načnejo pogovor o zgoraj omenjeni socialni identiteti, posebno če se Slovenci zberejo v gostilni in pogovor teče o „splošnih“ problemih, pri čemer često prihaja do zelo čustvenih izjav. Ali kaže ta določena preokupiranost z „materinim“ jezikom in socialno identiteto na nerešena

protislovja v svetovnem nazoru prebivalcev v Kanalski dolini? Na tej stopnji svojega dela sem mnenja, da je to možno.

Po indoktrinaciji prebivalcev te doline v 30. in 40. letih z ekstremnimi nacionalističnimi ideologijami italijanskega in nemškega fašizma pa povojne ideološke alternative v zvezi z vprašanji o narodnostni identiteti še v veliki meri niso uspeli zbrisati motiv iz preteklosti: državljanstvo ali politično prepričanje je za ljudi te doline eno z narodnostno („etnično“) identiteto. Čeprav je v dolini moč najti nekaj lokalnih zagovornikov manjšinskih pravic in izražanja slovenskega samospoštovanja, jih ovirajo že omenjene indoktrinacije (ki so jih v nekaterih primerih uspešno prenesli tudi na mlajšo generacijo), raznorodna sestava doline (avstrijsko oziroma nemško govoreči prebivalci, Furlani in zadnje čase tudi Italijani iz juga države) ter podrejanje političnih in trgovskih zadev doline eliti in interesom ostale Italije. Kljub temu pa ima mogoče tudi aktivnost teh maloštevilnih zagovornikov slovenskega samospoštovanja za posledico popularno „krizo identitete“, na katero smo merili v prejšnjem odstavku.

Med zgodovino javnega šolanja v Kanalski dolini je bilo le nekaj bežnih obdobij, ko so v šolah poučevali slovenski jezik; kot posledico tega ohranja slovenščina, ki jo govori večina prebivalcev Ukev, še zmeraj razločen dialekt, prenaša pa se pretežno v okviru družine in preko stikov z drugimi slovensko govorečimi družinami. Kot jezik sporazumevanja je omejena na samo nekaj določenih krajev. Planšarska prilagoditev je edina izmed aktivnosti v Kanalski dolini, pri kateri se za sporazumevanje uporablja slovenski jezik. Na prvi pogled bi lahko imeli trojezičnost prebivalcev te doline za prednost zaradi močne trgovske aktivnosti in turizma iz Avstrije in Jugoslavije. Vendar elita Kanalske doline često pravilno označuje slovensko govoreče prebivalce z minimalno izobrazbo za ljudi, ki niso sposobni govoriti niti enega od teh treh jezikov slovnično pravilno. Pa tudi oni sami često priznavajo svojo „polomljeno“ govornico. Veliko jih je nepismenih v materinem jeziku, znajo pa malo brati in pisati v italijanščini in v nekaterih primerih tudi v nemščini. Posledica tega je, da so učinkovito odrezani od literature in kulturne dediščine v slovenskem jeziku; njihovo narečje ostaja, vsaj pri večini planšarjev, visoko kodificiran način sporazumevanja, ki je primeren le za majhen del v okviru vsakdanjih opravil. Morda bi lahko ukovsko narečje slovenščine najbolje opisali preprosto kot „ukovski jezik“ — kot samostojno kulturno enoto?

IV.

S preučevanjem izražanja socialne identitete tukajšnjega načina življenja bo po mojem mnenju mogoče pojasniti kulturno vsebino statusa, ki ga pripisujejo planšarskemu načinu življenja v Ukvah. Zato so me te precej spontane poteze v življenju ukviških prebivalcev takoj zbudile v oči že med začetno fazo raziskovanja. To je prvi korak k razumevanju različnih nivojev komuniciranja pri javnem obnašanju, ki je značilno za prilagajanje planšarjev. Potrebno pa bo še ugotoviti, na kakšen način jezik, dogodki praktičnega značaja in njihov kontekst sestavljajo podobo ukviške kulture. Ali nekaj takega pravzaprav sploh obstaja?

Oddelek za socialno antropologijo, ROBERT MINNICH
Univerza v Bergenu Ukve — „pri paueru“

Avgust 1981

(Prevedla: NIVES SULIČ)

IZ LJUDSKEGA IZROČILA NA TOLMINSKEM

Na pobudo prof. Janeza Dolenca so dijaki tolminske gimnazije zapisovali ljudsko izročilo v svojem domačem kraju. Marsikaj zanimivega je prišlo pri tem na dan. Prof. Dolenc nam je nekaj zapisov ljubeznivo odstopil za objavo.

Zagovor zoper abu

Abu,¹

te pregajnam u imenu Jezusa!

Če s u kastieh, u mies, u karvi,

tebe pregajnam!

Ti muoreš jet von,

buod u karves,² u mies, u kastieh,

ti muoreš jet,

te pregajnam u gale peči!³

Ti muoreš jet von,

na miru use postit!

(Zagovor je treba trikrat ponoviti in vsakokrat pihnuti v abu.)

1) Abu = oteklina kjerkoli na telesu, navadno vnetje glave, oči, zob itd.

2) u karves = v krvi

3) gale peči = gole skale

Zagovor je povedala Marička Kovačič (r. 1910) iz Tolminskih Ravnj 5; naučila se ga je od rajne matere, veruje v njegovo moč in še vedno zagovarja sovaščanom.
Zapisała: SONJA KRISTAN, 30. 11. 1973

Litanije koscev

Gbanca¹ u planin si jim podeliw,
ka jemaja acbibe u sebi.

Muolma:

Dej nam, te pruosma

vsakmu en glaž vina,

se nisma prišl zatu u planina,

de adbijema usaka krtina —

ki bo rekla Krstina!

1) gbanca = gibanica, potica

2) acbibe = rozine

Zložil Ivan Lesjak — Ivančkov iz Koritnice v Baški grapi 53

Zapisała: KATJA ŠORLI, dec. 1973

Fantovski običaji

Fant, ki je prišel prvič vasovat s fanti, je moral dovoliti, da so ga drugi fantje polili s šestimi vedri vode. Dekletu, pri katerem je želel vasovati, je položil na okno „tablo“ kruha. Če je „čeča“ kruh vzela, je to pomenilo, da sme priti vasovat, sicer je moral lepo mimo. Za sprejem v fantovščino je moral plačati fantom vedro vina. Če je imel deklet v sosednji vasi, se je moral oddolžiti s pijačo tamošnjim fantom, sicer bi ga nagnali.

Povedala Ana Vulč (76 letna), Čezsoča 83

Zapisała: DRAGICA VULČ,
jan. 1974